

LIBRIS

We know
books

Editor: *Vasile Burlui*

Redactor: *Ciprian Voloc*

Tehnoredactor & copertă: *Cornel Dulceanu*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IODACHE, EMIL

Nobelul literar slav / Emil Iordache. - Iași:

Cartea Românească Educațional, 2021

ISBN 978-606-057-108-7

821.135.1

EMIL IORDACHE

Nobelul literar slav

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional

Copyright © Editura Cartea Românească Educațional, 2021

www.librariacartearomaneasca.ro/ecredu.ro

NOBELUL ȘI GAFELE

Respectivele premii anuale internaționale sunt denumite astfel în onoarea fondatorului lor, inventatorul și industriașul suedez Alfred Nobel (1833-1896). Aceste distincții sunt unele dintre cele mai cunoscute din lume. Conform testamentului lui Alfred Nobel, capitalul rămas după moartea sa a fost transmis Fundației Nobel. Iată ce spune Alfred Nobel în testamentul său semnat în 1895: „Întreaga mea avere va fi împărțită în felul următor: capitalul, investit în titluri de proprietate de către executorii mei testamentari, va constitui un fond din care anual se vor acorda premii celor care, în timpul anului precedent, au adus cele mai mari beneficii omenirii. Mai sus amintitul venit va fi împărțit în cinci părți egale ce vor fi distribuite după cum urmează: o parte acelei persoane care a făcut cea mai importantă descoperire sau invenție în fizică; o parte persoanei care a făcut cea mai importantă descoperire în chimie; o parte persoanei care a făcut cea mai mare descoperire în domeniul fiziologiei sau al medicinei; o parte persoanei care a elaborat, în domeniul literaturii, cea mai remarcabilă operă în direcțiunea ideală; și o parte persoanei care a depus cele mai mari eforturi de a aduce pacea între națiuni [...]. Este dorința mea expresă ca în alegerea premianților să nu se țină cont de naționalitatea candidaților, iar premiul să fie

IBDIS | We know books

primit de cel care-l merită cel mai mult, fie că este scandinav sau nu”.¹

Dreptul de a propune candidați pentru obținerea Premiului Nobel îl au numai anumite persoane și organizații stabilite printr-o decizie specială. Cel care se propune singur se descalifică. În domeniul său, are dreptul să propună candidați un laureat al edițiilor precedente. De asemenea, acest drept îl mai au președinții de academii, comunitățile literare și științifice, unele organizații parlamentare internaționale, savanții care lucrează în marile universități ale lumii etc. Discutarea lucrărilor propuse și votul au loc în secret, divergențele de păreri nu sunt consemnate în procesele verbale ale comisiei. În presă se publică numai decizia de acordare a premiului și o scurtă argumentare, care nu poate fi contestată sau anulată.

Totuși, unele elemente ambigue din testamentul lui Alfred Nobel au dus în câteva cazuri la dificultăți în acordarea premiilor. Conform voinței testamentarului, înalta comisie poate remarca opere literare și descoperiri științifice efectuate în anul ce precede premiarea. Însă, după cum se știe, rezultatele și importanța realizărilor în diferite domenii pot fi apreciate cum se cuvine de-abia peste câțiva ani. Astfel, importanța inventării penicilinei (1928) a devenit evidentă de-abia la mijlocul anilor '40, după utilizarea ei în practică. La fel, contribuția autorului unei opere literare nu poate fi evaluată complet decât atunci când se are în vedere contextul întregii creații a scriitorului. De aceea regulile de atribuire a Premiului Nobel au fost completate cu punctul: „Prevederea din

testament că trebuie premiate lucrări realizate în anul ce precede premiarea s-ar cuveni înțeleasă în sensul că pot fi premiate cele mai perfecte și mai actuale realizări, iar lucrările din anii precedenți – dacă valoarea lor a devenit evidentă în ultimul timp”.²

Conform tradiției, ceremonia de decernare a Premiului Nobel are loc la Stockholm la 10 decembrie, ziua morții lui Alfred Nobel. Medaliile de aur sunt înmânate de regele Suediei. De asemenea, în decurs de șase luni de la premiere, fiecare laureat trebuie să țină un discurs la Stockholm. Suma de bani care se înmânează laureaților este în continuă creștere (deși aici trebuie să adăugăm și efectele inflației). Primul laureat în domeniul literaturii, Sully Prudhomme, a primit 42 de mii de dolari, iar laureații din anul 2002 au primit câte 1,3 milioane fiecare. Și din acest punct de vedere Premiul Nobel este cea mai importantă distincție mondială în domeniul științei și literaturii. Totuși, suma ca atare, cel puțin în domeniul literaturii, nu este miza principală: un laureat se vede dintr-o dată căutat de editori din lumea întreagă, de studiourile cinematografice, care oferă sume imense pentru ecranizare, de felurite companii de publicitate, de posturi de televiziune, de marile ziare, este invitat peste tot să țină conferințe, pentru care i se asigură onorarii fabuloase. Devenit vedetă, laureatul ajunge bogat și celebru... pe bună dreptate, dacă valoarea literaturii ar putea fi cuantificată de o comisie, oricât de competentă.

Așa cum am încercat să sugerez în paragrafele anterioare, uneori atribuirea Premiului Nobel a fost o

¹ *Despre Premiul Nobel*, http://www.rotravel.com/medicine/nobel/r_premii.htm.

² *Vezi: Premiul Nobel în domeniul literaturii*, <http://shop.bambook.com/scripts/glory.showfirst?gid=41&v=2>.

ERDIS | We know books

gafă. Poate că cea mai săritoare în ochi este aceea legată de prima decernare din 1901, când laureat în domeniul literaturii a devenit francezul René François Armand Sully Prudhomme (1841-1923). Alegerea a șocat și, la numai o lună de la ceremonia decernării, în ianuarie 1902, Lev Tolstoi a primit o scrisoare colectivă semnată de 42 de scriitori, critici literari și artiști suedezi. Transcriu un pasaj semnificativ: „Având în vedere faptul că a avut loc decernarea Premiului Nobel, noi, subsemații scriitori, pictori și critici din Suedia, dorim să vă exprimăm admirația noastră. Vedem în Dumneavoastră nu numai un patriarh profund respectat al literaturii contemporane, dar și pe unul dintre viguroșii poeți vibranți, de care în cazul de față ar fi trebuit să ne aducem în primul rând aminte, deși Dumneavoastră, conform propriei aprecieri, niciodată nu ați năzuit la o asemenea distincție. Necesitatea de a ne adresa Dumneavoastră cu acest salut o resimțim cu atât mai acut, cu cât, după părerea noastră, instituția căreia i-a fost încredințată decernarea premiului literar nu reprezintă, în componența ei actuală, nici părerea scriitorilor și artiștilor, nici opinia publică. Dorim să se știe în străinătate că, în îndepărtata noastră țară, cea mai importantă și mai puternică artă este considerată aceea care se sprijină pe libertatea de gândire și de creație”³.

Rezonanța acestei prime decernări a premiului, care încă nu-și căpătase prestigiul internațional de care se bucură astăzi, a fost foarte mare. Încă de pe atunci a fost pusă la îndoială competența Academiei de la

Stockholm în ce privește valorile literaturii. Marele scriitor suedez August Strindberg, care cu siguranță ar fi meritat și el premiul, scrie la 24 ianuarie 1902 în gazeta *Svenska Dagbladet* că majoritatea membrilor Academiei sunt „niște meseriași de rea-credință și diletanți în literatură, care, cine știe de ce, sunt chemați să judece, dar noțiunile acestor domni despre artă sunt atât de infantile și naive, încât ei numesc poezie numai ceea ce este scris în versuri, de preferat rimate”. Reproșul principal al lui Strindberg este tot cu privire la Tolstoi. Iată ce scrie în continuarea invectivei la adresa membrilor Academiei Suedeze: „Și dacă, de pildă, Tolstoi s-a acoperit pentru totdeauna de glorie ca zugrav al destinului umane, dacă este un creator de fresce istorice, ei nu-l consideră poet în baza faptului că nu a scris versuri”⁴.

În epocă, reacțiile au fost atât de numeroase și de spontane, asupra Academiei Suedeze s-au prăbușit atâtea reproșuri și somații de a corija nedreptatea făcută, încât autorul *Annei Karenina* a fost nevoit să ia el însuși atitudine. În scrisoarea de răspuns către literații și artiștii suedezi, Își manifestă sentimentul de ușurare că *nu i s-a atribuit distincția*: „Dragi și iubiți confrăți! Sunt foarte bucuros că Premiul Nobel nu mi-a fost acordat mie. În primul lucru, asta m-a scutit de o mare dificultate – să dispun de acești bani, care, ca orice bani, după convingerea mea, nu pot aduce decât răul; în al doilea rând, am avut marea onoare și plăcere să primesc expresia de simpatie din partea atâtor persoane, pe care, deși nu le cunosc, le respect profund. Primiți, dragi confrăți, expresia sincerei mele recunoștințe și a celor mai frumoase sentimente”.

³ Cf. Marks Tartakovski, *Geniul Malevici, laureatul Brodski și profesorul Gannușkin*, <http://www.moskvam.ru/2001/01/tartakovskii.htm>.

⁴ *Ibidem*.

Ulterior, această scrisoare va fi luată drept un refuz al premiului, deși încă nu este. Este foarte puțin probabil ca scriitorul rus să fi cunoscut modul în care secretarul comisiei academice, poetul Carl David Wirsén își formulase reținerile față de gânditorul Tolstoi. Recunoscând valoarea marilor romane ale acestuia, Wirsén se pronunță cum că Tolstoi „a condamnat toate formele civilizației și a insistat ca în locul lor să adoptăm un mod primitiv de viață, rupt de toate standardele culturii superioare... Oricine se lovește de această cruzime obtuză pentru toate formele de civilizație este copleșit de îndoieli. Nimeni nu se va solidariza cu asemenea opinii”⁵. Siguranța de sine a vorbitorului este suspectă. Tolstoi tocmai fusese excomunicat de Biserica Ortodoxă Rusă ca urmare a criticilor pe care i le adusesese pentru prea marea dependență de instituțiile satului. Deci, într-un singur an – și nelaureat, și excomunicat.

Oricum, să reținem că principala grijă a lui Tolstoi era... cheltuirea banilor, deși până atunci se pricepuse foarte bine să-și negocieze onorariile, provocând chiar furia și invidia lui Dostoievski. Iată cum se exprima într-o scrisoare din 1874 autorul *Fraților Karamzov*: „Lev Tolstoi și-a vândut revistei *Mesagerul rus* romanul de 40 de coli, care va începe să fie tipărit din ianuarie, cu cinci sute de ruble per coală, adică cu 20.000. Mie nu s-au hotărât de prima dată să-mi dea 250 de ruble, dar lui L. Tolstoi i-au plătit cu plăcere 500! Nu, sunt apreciat prea puțin, și asta pentru că trăiesc din munca mea”⁶. Subiectul revine adeseori în

⁵ *Ibidem*.

⁶ F.M. Dostoievski, *Scrisori*, în: *Opere complete*. Carte electronică (CD în limba rusă), IDDK.

corespondență. Iată încă un pasaj revelator: „Sunt convins că niciunul dintre literații noștri, morți sau vii, nu a scris în condițiile în care eu scriu permanent. Turgheniev ar muri numai gândindu-se la asta”⁷.

Făcând un calcul simplu, constatăm că Tolstoi încasase pentru *Anna Karenina* mai mult decât echivalentul a 65 de mii de dolari, oricum mai mult decât valoarea Premiului Nobel la 1901.

Printre cei care au contestat premiarea lui Sully Prudhomme s-a aflat și cunoscutul critic danez Georg Brandes, care scria: „Lui Lev Tolstoi îi aparține primul loc printre scriitorii contemporani. Nimeni nu inspiră un asemenea sentiment de respect, ca el! S-ar putea chiar spune: nimeni, în afară de el, nu inspiră sentimentul de respect. Când, la prima decernare a Premiului Nobel, acesta i-a fost acordat unui poet distins și fin, dar de mâna a doua, cei mai buni autori suedezi i-au trimis, sub proprie semnătură, o adresă lui Lev Tolstoi, în care protestau împotriva modului în care fusese acordată această distincție. Se simțea de la sine că ea trebuie să-i aparțină unui singur om, marelui scriitor al Rusiei, căruia ei, în unanimitate, îi recunoșteau acest drept”⁸.

Însă Academia Suedeză a mai avut un prilej că fie surdă la „unanimitatea” la care face referire Georg Brandes. În 1905 a ieșit de sub tipar o nouă carte a lui Lev Tolstoi, *Marele păcat*. Academia de Științe a Rusiei a trimis la Stockholm un exemplar din această carte, însoțit de o scrisoare justificativă, în care se dădea o

⁷ *Ibidem*.

⁸ Cf. *Premiul Nobel lui Lev Tolstoi*, <http://www.probuem.ru/?act = article & sid = 3184>.

înalță apreciere unor opere tolstoiene, precum *Război și pace*, *Anna Karenina*, *Învieerea*. De data aceasta, Lev Tolstoi a reacționat rapid și eficient, adresându-i-se scriitorului finlandez Arvid Ernefeld: „Dacă acest lucru (atribuirea Premiului Nobel – n.n.) s-ar întâmpla, mi-ar fi foarte neplăcut să refuz și de aceea vă rog foarte mult, dacă aveți, așa cum cred eu, legături cu Suedia, să faceți în așa fel, încât să nu mi se acorde acest premiu. Poate că știți pe vreunul dintre membri, poate îi veți scrie președintelui, rugându-l să nu dea publicității acest lucru, să nu-l facă. Vă rog să întreprindeți tot ce puteți ca să nu mi se acorde premiul și să nu fiu pus în situația neplăcută de a-l refuza”⁹.

În 1905, Premiul Nobel i-a revenit polonezului Henryk Sienkiewicz.

Refuzul lui Tolstoi este singular, deși au mai existat două refuzuri de a primi valoroasa distincție, dar *după* ce s-a făcut public numele laureatului. Astfel, în 1964, Jean-Paul Sartre a luat decizia să nu accepte premiul, fiindcă acesta nu-i fusese încă acordat lui Pablo Neruda (poetul chilian avea să-l primească în 1971) și lui Louis Aragon. Aici se poate citi un substrat ideologic al refuzului, pentru că și Neruda, și Aragon avea legături cu mișcarea comunistă, de care nici Sartre nu era străin.

Precedentul refuz, din 1958, al lui Boris Pasternk, are și el o explicație care vine tot dinspre lumea comunistă. Romanul *Doctor Jivago* a fost împiedicat de cenzură să apară în fosta URSS și prima sa ediție s-a tipărit în Occident. După nominalizare și, mai ales, după acordarea Premiului Nobel, autorul a fost supus

unei asemenea campanii de denigrare și amenințări, încât exista riscul ca, dacă făcea călătoria la Stockholm, să nu i se mai permită întoarcerea în țară. În aceste condiții, Pasternak a refuzat premiul (amănunțele pot fi găsite în capitolul dedicat acestui scriitor).

Faptul că uneori decizia juriului de la Stockholm este dictată și de criterii extraliterare, ideologice se poate observa din succesiunea Nobelului rusesc: între Pasternak și Soljenițan, scriitori mai mult sau mai puțin opozanți regimului sovietic, apare Mihail Șolohov, favoritul lui Stalin. Se poate pune problema dacă nu cumva a funcționat și un sistem de compensare. Pe de altă parte, uneori membrii ai Academiei suedeze rup conjurația tăcerii și așa se mai află câteva ceva din motivațiile colaterale. Astfel, unul dintre aceștia, Artur Lundkvist scrie negru pe alb: „Nu cred că Soljenițan este cu adevărat un mare scriitor... Dar am ajutat un om aflat în primejdie, un om care a avut mai târziu lucruri foarte importante de spus. Asta a realizat un echilibru sigur față de Șolohov, care a fost favoritul sovietic oficial”¹⁰.

Să mai notăm că, dincolo de prestigiu, Premiul Nobel înseamnă și o importantă sumă de bani, în ultimii ani fiecărui laureat acordându-i-se peste un milion de dolari. Așa că, desigur, și aspectul financiar intră în calcule.

De-a lungul timpului, s-au auzit multe acuzații la adresa celor de care depinde atribuirea Premiilor Nobel. Nu le voi rezuma, nici nu le voi contrazice, deși, într-adevăr, nu au primit înalta distincție scriitori mari, precum Henrik Ibsen, A.P. Cehov, Jules Verne, Franz

⁹ Cf. Marks Tartakovski, *op. cit.*, *loc. cit.*

¹⁰ Z. Broniak, *Tajemnice Nagrody Nobla*, Warszawa, 1987, s. 115.

Kafka, Jack London, Georg Trakl, Lucian Blaga etc. Lista ar putea fi mult lungită, dar, cred eu, poziția cea mai lucidă a avut-o Laurențiu Ulici, când, propunând o antologie a „refuzaților”, o face „nu pentru a dovedi superioritatea celor din urmă, ci pentru a proba compatibilitatea lor axiologică, altfel zis, existența în literatura universală a acestui veac a unui număr de scriitori excepționali mult mai mare decât cel ce a întrunit sufragiile prestigiosului juriu Nobel”¹¹.

În ce privește materia acestei cărți, pornesc de la convingerea că literaturile slave au avut mai mulți scriitori valoroși decât cei cuprinși aici, dar criteriul pe care l-am ales cu bună-știință a fost anume acela al primirii Premiului Nobel. Așa că îngustimea arealului i se datorează exclusiv autorului.

Țin să mai adaug aici și câteva cuvinte despre un alt tip de gafă: întârzierea cu care, în unele cazuri, se reacționează la noi în privința traducerilor din opera laureaților. Uneori este vorba de delăsare. Astfel, Jaroslav Seifert, poetul ceh care a primit Premiul Nobel în 1984, nu are nicio carte tradusă în românește. Iosif Brodski (cunoscut și cu numele americanizat de Joseph Brodsky) are una singură, tălmăcită și prefațată de mine, dar care, din păcate, nu a beneficiat de un tiraj bun și de o difuzare acceptabilă. Din opera lui Soljenițân nu s-a tradus cel mai important roman al său, *În primul cerc*. Czesław Miłosz nu are în românește nicio carte de poezie, fiind cunoscut mai ales prin eseurile sale politice, cerute, probabil, de „piață”, dar

¹¹ Câteva precizări, în: *Nobel contra Nobel. Propuneri, prezentări și antologie de Laurențiu Ulici*, vol. I, Ed. Cartea Românească, 1988, p. XV.

care în Occident au apărut tocmai datorită faptului că erau semnate de un laureat al Premiului Nobel. În asemenea condiții, judecând după ceea ce au apucat să citească, unii (scriitori, critici, jurnaliști, diletanți) se grăbesc să minimalizeze importanța unuia sau a altuia dintre laureați, reprimându-și cu greu insatisfacția că literatura noastră pare a ștearsă de pe lista premierilor. Cazul cel mai notoriu de tratare superficială a problemei este, poate, cel al discuțiilor prilejuite, la sfârșitul anului 2002 și începutul lui 2003, de atribuirea râvnitei distincții scriitorului maghiar Kertész Imre, supraviețuitor al lagărului de exterminare de la Auschwitz.

De fapt, nu suntem singura națiune supărată: chinezii își doresc și ei un „Nobel”, fac propuneri bine cântărite, dar nu reușesc nicidecum¹², cu toate că armia lor scriitoricească numără mai mult de 20 de mii de luptători pe frontul pașnic al cuvântului. Totuși, poate că nu sunt mulți, având în vedere faptul că în imensa lor țară trăiesc peste un miliard de locuitori. La noi, Uniunea Scriitorilor numără peste două mii de membri, la o populație de 22 de milioane. Pe cap de locuitor, în România există mai mulți scriitori decât în China. Și niciun „Nobel”!

Cu privire la motivele acestei situații se emit păreri din cele mai diverse. Într-un interviu din nr. 3/2001 al revistei *România literară*, Mircea Cărtărescu, întrebat fiind de ce crede că nu avem un Premiul Nobel, răspunde: „Pentru că nu ni-l dorim. Pentru lumea românească, un premiu Nobel ar fi o calamitate. [...] Cine să se bucure la noi de așa ceva? Scriitorii mai

¹² Pe Gao Xingjian, laureatul din 2000, chinezii nu-l recunosc, acesta fiind expatriat.